

TÜRKİYE'DE "ORDU VE POLİTİKA"

Sema KILIÇER

Ankara, 1991

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

GİRİŞ.....	1
I. "ORDU-POLİTİKA.....	4
a. Anılar - Sorumlular.....	5
b. Ordu + Politika = Darbeler?.....	8
c. Askeri-Politik farklılaşmalar, ordu-içi örgütlenme.....	15
II. ORDU-EKONOMİ İLİŞKİLERİ.....	22
Savunma Harcamaları.....	26
III. ORDU VE TÜRK-İSLAM SENTEZİ.....	31
IV. ORDU - "ANAYASAL HUKUK DEVLETİ".....	33
SONUÇ.....	38
NOTLAR.....	44
KAYNAKLAR.....	57

GİRİŞ

Türkiye'de ordu bugüne değin "süreklilik" gösteren tek devlet kurumu olmuştur. Dönem dönem kesintilere uğrayan parlamenter rejim ve sivil toplum örgütlerine paralel olarak ordu-politika araştırmaları da politik baskı ve kısıtlamalar sonucu üniversite içinde ve dışında yeterince incelenmemiştir. Bunun nedenini sadece ordunun araştırmacılar açısından tabu olmasına bağlamak gerçek dışı olur, ve düşünce özgürlüğünün tam yerleşmediği, baskı hukukunun toplumun her alanında yasaklarla devam ettiği ortamları gözardı etmek olur. (1)

Bu çalışmanın amacı 1960'lardan bu yana ordu ile ilgili araştırmaları genel bir çerçeve içinde değerlendirmek, varolan tartışma platformlarını saptamak ve bu tartışmaların politik sonuçlarını değerlendirerek bazı öneriler getirebilmektir. Bunu yaparken de Türkiye'deki ve yurt dışındaki toplum bilimcilerin de konuyla ilgili analizlerinden yararlanılacak, ancak seçilen kaynaklar özellikle ordu ile ilgili çalışmalarla sınırlandırılacaktır.

Ordu-politika ile ilgili kaynaklar içinde önemli bir yeri, darbelerden sonra yayınlanan emekli askerlerin darbeler ve askeri hareketler hakkındaki anıları, açıklamaları oluşturmaktadır. Bu yayınlar en fazla 1960 darbesinden sonra olmuştur. Darbe öncesi ve sonrası

dönemlerinin ayrıntılı bir "gerçek öyküler" dökümü olan bu eserler ayrı bir içerik analizi yapılabilecek kadar ilginç ve kapsamlıdır. 1971 ve 1980 sonrası anı ve gözlemleri de ordunun iç dinamiğini, karar mekanizmalarının işleyişini, ordu-hükümetler ilişkilerini anlamak ve yakın tarihin karanlıkta kalmış noktalarını ortaya çıkarmak isteyen araştırmacıların başvurması gereken kaynaklardır. Örneğin, 12 Eylül darbesine yol açan gelişmelerin sorumluluğu bir ya da birkaç kişiye, kurum ve kuruluşa mal edilemez, bu durumdan herkes sorumludur diyen N. Bölügeray'ın anıları 1979-1980 arası sürede Sıkıyönetim Komutanlığı deneyimlerini yansıtan önemli bir çalışmadır. (1a)

Türkiye'de "Ordu-politika" ile ilgili diğer bir önemli kaynak türü de gazeteci-yazar ve araştırmacıların özellikle 1980'lerden sonra çıkan yapıtlarıdır. Asker-anılarının eksik kalan hükümetler-partiler-ordu kısımlarını tamamlayıcı nitelikte de olan bu kitaplar yine yakın tarihe ışık tutan belgeler olmuşlardır.

Çok hareketli olan yakın tarihimizin anı ve gözlemler ayrıntıları kimi zaman tarihin kişiselleştirilmesine yol açmış; ordu - politika ilişkilerinin hep hükümetler - ordu ilişkisi içinde yorumlanmasına, tüm politik sistem sanki sadece bir avuç kötü hükümet eden politikacı ile onların karşısındaki ordu imiş gibi algılanmasına yol açmıştır. Bu yanlış yorumlama kimi zaman toplum bilimcilerin analizlerine sistematik bir biçimde yansımamış da değildir. Üniversite içindeki ve

dışındaki akademik çevrelerin ordu ile ilgili bilimsel araştırmaları ancak 70'li yılların sonlarından itibaren özellikle 1980'den sonra daha geniş kapsamlı olarak görülmeye başlanmıştır -1960'lardan sonra yurt dışındaki yabancı toplum bilimcilerin bilimsel araştırmalarını saymazsak. Çok azı yurt içinde olmak üzere doktora tezleri; bilimsel araştırmalar giderek artmaktadır. Ama yine de anılar - gözlemler türü kaynaklar kadar çok değildir. Bunun belki bir nedeni de yakın tarihimizin çok hızlı ve yönlü olarak devamlı değişiklikler, kesintiler geçirmesi ve daha birçok ekonomik, politik, hukukî ve sosyal değişimin yakın dönemi de ilgilendiren şekillerde devam etmekte olmasıdır. Umarım konuyla ilgili her türlü araştırma ve yayın giderek daha da artacak, tartışma zeminleri çoğalıp politik zeminlere de yansıyacaktır.

I- "ORDU - POLİTİKA"

Ordu - politika ilişkilerine bir bakış açısına göre; Türkiye'de parlamentonun yapısal zayıflığı devletin ordu kurumunun kriz dönemlerinde bir güç odağı olarak kendisini meşru kılmasına yol açmıştır. Bu noktada ordunun tarihsel rolü ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki gelişmeler, ordunun, Osmanlı'dan itibaren tarih içindeki gelişimi ve rolünü özümsemek her "ordu" analizi için kaçınılmazdır. Ancak bu projenin kapsamı dışında tutulmuştur. (2)

Kurtuluş savaşını veren ordu her zaman sistemin bir güvencesi olarak görmüştür. Aynı zamanda Kurtuluş savaşı Türkiye'nin parlamento tarihinde büyük bir adımdır. Ancak yine de çok partili rejime kadar geçen süre içinde Cumhuriyet otoritesinin kurulması tam gerçekleşmemiştir. Ayrıca bu dönem süresince ordu, "... iktidarın bir parçası olduğu düşüncesi ve inancını kendinde hep canlı tutmuştu: Çünkü iktidarı temsil edenler kendi sıralarından yetişmişti ve kendisini Cumhuriyet rejimiyle kurumların bekçisi saymaktaydı. 1950 yılında seçimleri DP kazanıp da, İnönü'nün kişiliğinde, ordu sıralarından yetişmiş öğelerin iktidarı son bulunca, ordunun, iktidarın bir parçası olduğu konusunda o güne kadar beslediği düşünce de yıkılıp gidecekti." (3) 1960'a kadar ordu içinde gelişen çeşitli görüşlere ileride tekrar değinilecek.

a- Anılar - Sorumlular

1950-60 arası DP iktidarının çoğulculuk ilkesini yanlış yorumlayıp uygulaması politik sistemin demokratikliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Rejim buhranı, demokratik sistem; iki partinin çekişmesi olarak algılanmış, siyasi kadro sorununun çözümü darbe yapmakta görülmüştü. Oysa 1950 parlamenter sistemin kurumlaşması için çok önemli bir adımdı. Bu noktada zaman zaman sorulan "27 Mayıs olmasaydı?" sorusu akla geliyor. Bir seçim olsaydı DP İktidarının değişmesi söz konusu olabilirdi. Belki 27 Mayıs'ın getirdiği ilerici Anayasa'ya bir süre daha kavuşulamazdı ama daha sonraki darbelerin politik, ekonomik ve yasal zeminleri de böylece hazırlanmamış olurdu. (4)

Ordunun politikanın dışında ve üstünde olduğu görüşü, politika eşittir kötü politikacı teması hangi görüşte olursa olsun genellikle askerlerin ve ve açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Politikacıya karşı güvensizlik 1960'lerden itibaren subayların değişmez duygusu olmuş; politikanın "dışında ve üstünde" kalma prensibi aslında ordunun politik ayrıcalığını koruyarak bu ayrıcalığın yasal ve sosyo-ekonomik temellerini hazırlamak şeklinde gerçekleştirilmişti.

27 Mayıs'tan sonra MBK'dan bağımsız olarak kurulan Türk Silahlı Kuvvetler Birliği'nde yer alan Emin Aytekin'in görüşleri özellikle politika kavramının içinin boşaltılması açısından ilginç. (5) Aytekin Türkiye bir

"ihtilaller" ülkesi değildir, "ihtilalcilik" bir hastalıktı, hepimiz hasta olmuştuk diyor. Ancak "politikacı"nın Türk subayını büyük bir gayretle "ihtilalci" olarak inşa eden bir mimar olduğunu öne sürüyor. Millette politik iktidarın meşruiyetini kaybettiği kanısı var diyor. Ancak seçimden çıkmış olmanın meşruiyet için yeter bir unsur olacağına inanmış değil; seçimden meşru çıkmak için seçime meşru girmek ve ikinci bir seçim süresine kadar meşru kalmak gerektiğine inanıyor Aytekin. Başlangıçta bu yanlış bir görüş olmasa da iktidarın meşruluğunu sağlamak için gayri meşruluğu darbe yoluyla ve ancak bu yolla değiştirmek düşüncesi parlamenter sistemi meşru kabul etmiyor sonuç olarak. Aytekin MBK'cılar "27 Mayıs'ı inhisarlarına alıp tapu senetlerini ceplerine indirmek istemekle" suçluyor. (6) Aytekin'e göre MBK'cılar muhalefet partileriyle destek sağlamışlardı. Halbuki kendileri (SBK) bütün siyasi partileri karşlarına alıyorlardı (partiler üstü = politika dışı konum). Bu darbecilerin darbe sonrası planları ilerideki tartışmalara ışık tutacak nitelikte olduğu için kesit olarak alıyorum.

1) Milli Güvenlik Kurulu Konsey olacak, bu makam kumandanlar ve hükümet üyelerinden oluşan yüksek seviyeli bir "direktif makamı" olacaktı.

2) Meclis oluştuktan sonra MGK yasama yetkisini devredecek, "yasama ve yürütme organlarının dışında ve üstünde bir yönetim organı" niteliğinde bulunacaktı.

3) Korporatif sistemle seçilecek meclis oluşunca Milli Güvenlik Konseyi etkisini azaltarak bir danışma konseyi olacak. (Bu etki azaltmanın nasıl olacağı belirtilmiyor.)

4) MGK'ya paralel olarak "Atatürk'ün ilmi dehasını temsil etmek üzere" kurulacak bir başka kurum da Milli Güvenlik Dairesi" memleketin her türlü meselelerini analiz edecek ve sentezini yapacak bir laboratuvar olacak" deniyor. (7)

Ayrıca iktisadi doktrin karma ekonomi olarak belirleniyor. Ordudaki temel düşünce 1961'de değişmiş, darbeden seçimlere kadar olan devrede esas düşünce rejim sorunu olduğu halde 1961'de esas sorun iktisadi ve sosyal problemlerin ele alınması yönünde oluşuyor.

"Silahlı Kuvvetler Birlik'inin kurulmasının görünürdeki nedeni 27 Mayıs'tan beklenen radikal reformlar gerçekleştirilmeden iktidarın siyasal partilere teslimi hazırlıklarına girişilmiş olmasıydı. Ancak bu huzursuzluğun önemli nedenlerinden biri, hiyerarşik olmayan 27 Mayıs darbesi sonunda kurulan MBK'nin darbe hazırlıklarını fiilen başlatan ve yürüten subaylardan bazılarının iktidar mekanizması dışında bırakılmış olmasıydı. Ordu içindeki bu yeni cunta, ikinci güç gösterisini, 15 Eylül 1961'de açıklanan eski DP liderlerinin idam kararlarının infazı konusunda yaptı. Gürsel ve İnönü ile onlara yakın olan subaylar, idamların infazına karşı çıkarken, Silahlı Kuvvetler

Birliği sorunu "ordunun prestiji" sorunu haline getirdi ve haklarında oybirliğiyle idam kararı verilmiş bulunan üç kişinin, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın asılması konusunda uzlaşmaya varıldı"(8)

b- Ordu + Politika = Darbeler?

Bu konuyla ilgili tartiřmalara gećmeden önce Türk ordusunun Türk toplumu içindeki yeri ve işlevi ile ilgili iki ayrı alıntı yapmak istiyorum:

"... millet hayatında siyasi iktidarlar da, siyasi partiler de ve siyaset ismi altında ne varsa hepsi de fanidirler. Millet hayatında fanî olmayan ve milletin daima güven ve sevgisinden gıda alarak büyüyüp gelişen tek müessesesi ordusudur."(9)

Ordunun Türk toplumu içindeki yeri ve saygınlığını, biraz daha evrim geçirmiş bir başka görüş ise şöyle tanımlıyor :

- "Türkiye'de ordu, devletin bir dalı değil, bizzat yaşamın bir bölümüdür. Birleştirici, bir anlamda uygarlaştırıcı güçtür.

- Ordu, toplumsal bir sınıf değildir ama Türk tarihinde bir sınıf rolü oynamıştır ve bu rol de daima yapıcı, onarıcı ve ileriye dönük olmuştur.

- Ordu, Türk toplumunun kaderi ile özdeşleşmiştir.

- Türk ordusu toplumu ile yaşıttır.
 - Ordu toplum yaşantıları, ayrı ayrı değil, iç içedir"
- (10)

*

*

*

1960 darbesini gerçekleştiren subayların görüşlerine göre bir devrim olan bu hareket, devrin bazı aydınları tarafından da koşulların zaten hazırladığı, halkın da desteklediği bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Objektif koşulların zorlamasıyla askeri darbeler arasında bir nedensellik bağı kurmak isteyenlerin ayırt etmesi gereken çelişki; koşulların gerektirdiği daha özgürlükçü anayasa hükümleri (1960'ı devrim olarak tanımlama dayanağı) ile askeri bürokrasiyi yürütme erkine ortak ederek daha sonraki darbe girişimlerine zemin hazırlayan anayasal hükümler ve yasal düzenlemelerdir. İki ayrı gelişme aynı nedensellik bağı ile incelenemez. Eğer darbeler, az/çok darbe, az/çok müdahale, gerici/devrimci darbe gibi değerlendirilirse, hem ordu içindeki gruplaşmalar, cuntaların oluşumu anlaşılamaz, hem de ordu politikaya sadece darbelerle giriyor gibi yanlış tanımlamalar çıkabilir, olayların gelişimlerini, neden ve sonuçlarını anlayabilmemizi engeller. Buna bir örneği Celil Gürkan'ın anılarından aktarıyorum: Gürkan "12 Mart Muhtırasının garip yönlerinden biri de, çeşitli kişilerin ve değişik çevrelerin bu eylemin ne olduğu konusunda birbiriyle diametrik biçimde ters düşen tanımlamalar yapmalarıdır"

diyor.(11) Muhtıraya hedef olup iktidardan düşürülen Demirel bu harekete "Darbe" dir derken, daha sonraki başbakanın Basın Danışmanı ise "Ciddi bir askeri müdahale idi, bir ihtilal değildi. Hele bir askeri darbe asla" demiştir. Eski askerler ise 12 Mart'ı "Ordunun hiyerarşik düzen içinde hayata müdahalesi" olarak tanımlıyorlardı.(12)

Darbelerle ilgili tartışmalara devam etmeden önce ordunun Orta Doğu politikasındaki rolüne ilişkin bir incelemeye dikkat çekmek istiyorum. Bu projenin de amacına kaynak olan Roger Owen'ın incelemesi, Orta Doğu'da ordunun politik rolünü inceleyen konuyla ilgili analizleri yaklaşımlarına göre ayırarak yapılan genelleme ve eksik değerlendirmelere dikkat çekiyor. Ve ordunun incelenmesi için yeni bir analiz yöntemi geliştiriyor. Her ne kadar bu çalışma Türkiye'yi kapsamıyorsa, ve Türkiye diğer Orta Doğu ülkeleri ordularıyla önemli farklılıklar gösteriyorsa da Türkiye'deki ordu-politika yaklaşımlarının bu eleştirilerden ve daha kapsamlı analiz yönteminden yararlanabileceğine inanıyorum. (13)

Owen'a göre orduyu bağımsız bir kurum olarak ele alan, sivil hükümetlerden geleneksel olarak farklı olduğunu vurgulayan yaklaşımlar bazı varsayımlara yol açıyorlar. Bu varsayımlara göre ordunun politik rolünü (Orta Doğu ülkelerinde) analiz ederken şu problemler odak noktasını oluşturuyor: 1. Orduların politik sürece niye darbe yoluyla girdiğini açıklamak, 2. Ordunun en

belirgin özelliğini sivil otorite karşısı olarak tanımlamaya çalışmak. (14) Her iki durumda da ordu ayrı/bağımsız bir bütün olarak otoriteyi ele geçiren bir süreç olarak görünüyor. Gerçi bu yaklaşımların bazıları subaylar ve sivil politikacılar arasındaki bağlardan bahsediyorlar ama bu tartışmanın sonuçları takipsiz kalıyor ve yukarıdaki sorularla yola çıkan yaklaşımlara göre ordunun politik rolü darbeye birlikte başlıyor.

"Darbeler niye oluyor" açıklamaları da birkaç şekil alıyor. Finer ve Huntington'un analizlerini benimseyen yazarlar üçüncü dünya ülkelerinde - özellikle hızlı sosyo-ekonomik değişim dönemlerinde - sivil politik kurumların zayıflığına dikkat çekiyorlar. Bir diğer grup yazar da askeri darbeyi özendirici askeri faktörlere değiniyor. Son olarak da bazı gözlemciler bir kurum olarak ordu ile daha geniş toplum arasındaki etkileşimi inceliyorlar. Böyle bir görüşe göre ordu bir modernleşme, uygarlaştırma aracı oluyor. Örneğin Halpern'a göre "ordu sınıfı" en gelişmiş, teknik açıdan üstün bir grup olarak öne çıkıyor, ve bu grup toplumun politik ve ekonomik geri kalmışlığından rahatsız oluyor.

Owen'ın belirttiği ve bu çalışmada da öne sürüleceği gibi 1) Ordunun gücünü açıklamak için sadece orduyu veya sadece politik kurumları izole ederek bakmak; ve orduyu ve politik kurumları değişmeyen ve paylaşılan bir kültür kavramıyla değerlendirmek; veya sivil/asker

arasındaki gizli bir mücadele olarak algılamak araştırmaları yanlış sonuçlara götürebilir ve politik bir çözümsüzlük içine sokabilir. (15)

Türkiye'de orduların politik sürece girişini ve 1960-64 arası darbe yaklaşımlarını, ayrıntılı bir şekilde inceleyen Nevin Yurdsever ordunun politik yaşama müdahalelerinin nedenlerini çok partili yaşama geçişle birlikte artan sorunlara bağlıyor. Yurdsever "DP yönetiminin orduyu müdahaleye adeta zorladığını" belirterek, (16) hızlı enflasyonist politikalar, oy endişesiyle din sömürüsü ve anti-Atatürkçü akımlara ödünler verilmesi ve ayrıca ordunun güveninin sarsılması yanısıra ulusal gelirden aldığı payın da azalmasıyla ordunun "politik yaşama girdiğini" açıklıyor.

Bu çalışma incelediği değişik görüşlerdeki kaynakların çelişkilerini yansıtan bir karmaşıklık içermekte. 1960-64 arası darbe girişimlerinin asıl gerekçelerini araştırırken yine de bir darbe sorunsalı içinde kalmaktan kurtulamıyor. Son aşamada Silahlı Kuvvetlerin demokratik rejimin bekçisi olduğunu kanıtladığını ileri sürüyor. Orduyu, geleneksel sağlıklı bünyesi sürekli dışta başka hesap peşinde koşanlar - yani "politikacılar" tarafından tahrip ya da tahrik edilen bir yapı olarak görüyor. "Siyasi iktidarlar kendilerine yakın olacağını zannettikleri komuta heyetleri teşkil etme yerine Silahlı Kuvvetleri kendi gelenekleriyle başbaşa bıraksınlar" diyor. (17) Ancak bu görüş sonuç

itibariyle ordu karşıtı "kötü politikacılar" temasından pek de farklı değil. Öncelikle toplumdaki yapının, demokratik rejimin yerine oturtulması ve sivil kurumların süreklilik kazanabilmeleri için asıl ordunun bazı geleneklerinden sivil rejim tarafından arındırılması gerekiyor. Dolayısıyla pasifist bir görüşle olgun bir politik sisteme kavuşmak olası değil.

Nurşen Mazıcı'nın Askeri Darbelerin Sivil Rejime Etkileri adlı kitabı sivil rejimin temel kuruluşları, kurumlarını ve bunların askeri darbelere karşı tavrını inceleyen, askeri ve sivil rejim karşılaştırmaları yaparak, askeri darbe geleneği çerçevesinde darbeleri ve demokrasiye geçiş sürecini inceleyen ve önemli saptamalar yapan çalışmalardan biri. Ordunun darbeler ile politikaya giriyor veya girmiyor karşılaştırmalarından çok, sorulması gereken önemli bir diğer soru, ordunun neden darbe yapacak hukukî ve meşru güce sahip olduğudur.

Burada önemli bir noktaya dikkat çekiyor Mazıcı; askeri darbelerin sivil denetim üzerindeki etkileri ve sivil denetimle ilgili yasal düzenleme ve uygulamanın nedenlerinden biri de ordunun devlet içindeki yerini genişleterek sivil kurumlar üzerinde egemenlik kurması. Bunu da askeri darbeler sonrası yapılan anayasa değişiklikleri ile sağlıyorlar. (18) Burada sorulması gereken diğer bir soru da ordu, sivil kurumlar ve siyasal partiler nasıl olup belirli yönde hareket eden kurumlar gibi davranabiliyorlar.

Askeri darbelerin yasama yürütme, yargı erklerine etkileri 1961 Anayasası ile başlayan ve giderek askerileştirici yönde ilerleyen bir süreç olmuştur. Yani "Kısaca, 27 Mayıs - 12 Mart - 12 Eylül sıralamasında, gittikçe artan bir ivmeyle askeri darbelerin erkler üzerine etkilerinin, bu erkleri anti-demokratik işlevlerle yükleyen ve askerileştiren bir yönde olduğu söylenebilir. Bu etki yalnız, askeri rejim dönemlerinde görülmekle kalmayıp yasal ve anayasal düzenlemelerle sivil rejime geçildikten sonra da kalıcılığını sürdürmektedir. Böylece, ordu, devlet aygıtı içinde yerini devletin öbür organları aleyhine sürekli genişleterek, devletin çağdaş anlamda etkin bir rol oynamasını engellemektedir." (19) Bu konu daha sonra "anayasal hukuk devleti" tartışmalarında tekrar ele alınacak.

Mazıcı kısa vadede demokratik kurumların, uzun vadede ise siyasal sistemin güvence altında olmadığını belirtiyor. Demokratik kurumların güvencesiz oluşunu darbelerle açıklıyor. Siyasal sistemin güvencesiz oluşunu ise Batılaşma sürecinde "hukukun üstünlüğü" ilkesinin sarsılmasıyla açıklıyor. Diğer bir deyişle "...askeri darbeler, yalnızca sivil rejimi kesintiye uğratmakla kalmıyor, Batılaşma sürecindeki hukuksal boşluktan yararlanılarak sivil rejimin temel dayanağı olan anayasaları da ya değiştirerek ya da tümüyle ilga ederek, anayasal kurumlaşmayı engelliyor. Yani, darbelerin mevcut anayasayı koruyarak siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığı çözme amacı taşıması,

siyasal kurumlaşmayı engellediği gibi, anayasanın ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin de süreklilik göstererek gelenekselleşip pekişmesini önlüyor..." (20)

Bu yaklaşımda vurgulanmak istenen Türkiye'nin siyasal gündemindeki en önemli sorunun "siyasal kurumlaşma eksikliği" olduğu. Yazar, Türk siyasal yaşamında "süreklilik" gösteren "şey" in askeri rejimlerle sivil rejimler arasındaki gidiş gelişler olduğunu vurguluyor. Yani her askeri darbe sivil rejimi kesintiye uğrattığı için sürekli bir sivil rejim sağlanamıyor. Ancak buradaki "darbe" ve "darbeciler" kavramıyla ordu statik bir nitelik alıyor. Aslında süreklilik gösteren şey askeri rejim-sivil rejim değiş tokuşu değil; ordu, kendi içindeki bölümler, hiyerarşi sistemi, bağlı olduğu sınıf ve gruplarla olan ilişkileri, ekonomi ilişkileri, ordu-devlet ilişkileri içinde bütün olarak ele alındığında ordunun tarih içinde gelişimi, kendi çıkarları çerçevesinde kurduğu yasal çerçeve ile süreklilik gösteriyor. Yani bu faktörler incelenmeden darbeleri görmek bizi politik olarak kısıtlayıp, darbelerden daha fazla birşeyin, süreç içinde gelişen ordunun gözardı edilmesine yol açar. Çünkü darbeler ordunun politik süreç içindeki devamlılığının ancak bir görünüm şeklidir.

c- Askeri-politik farklılaşmalar, ordu-içi örgütlenme

Askeri darbelerin sıklığının ve kamu düzenine doğalmışcasına katılmasının darbe kavramının da olağan

bir olay gibi algılanmasına neden olduğunu belirten Vaner (21) hükümet darbelerinin askeri müdahalelerin çeşitli görünümlerinden biri olduğu gerçeğini hatırlatıyor. Vaner, Türk ordusundaki çeşitli politik eğilimleri sadece darbeler çerçevesinde değil, belli bir süreç içinde inceliyor.

Dolayısıyla, orduyu kendi içinde homojen bir sınıf veya parti gibi ve hep kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden üniter bir kurum olarak görme eğiliminin dışına çıkıyor. "Bu anlamda, Türkiye'nin siyasal düzeninde hem orduyu temsil eden ve onun özgül istemlerini kendine özgü yöntemlerle gerçekleştirmeye çalışan bir unsur olarak "tek bir askeri partiden", hem de az çok belli, ama farklı strateji ve ideolojilere sahip ve sivil siyasal hayatın çeşitli kesimleri ile hemen hemen uyumlu ve dolaylı ilişkilerini sürdüren, ordu içindeki istikrarsız gruplara tekabül eden "askeri partilerden" söz edilebilir." (22) Cumhuriyet'in kuruluşunda her ne kadar ordunun parlamentoya göre ikincil bir kurum olması istenmişse ve de "kışlasına çekilmişse"de asker kökenlilerin iktidarda oluşturduğu ağırlık nedeniyle ordunun politikanın dışında olduğu söylenemez.

Çok partili rejime geçişle birlikte DP'nin populist politikaları ve sistemdeki ekonomik hareketlilik belirli toplumsal kesimleri parlamenter düzen içine çekmiştir. (23) Bu sırada DP'nin ordu karşısındaki tavrı; Menderes'in kendilerinin ilk sivil iktidar olduğunu belirterek orduyu sivilleştirme girişimlerinde

bulunması, ve asker kökenli milletvekillerinin parlamentodaki sayısının düşmesiyle ordunun iktidar içinde temsil oranının düşmesi orduyu yeni bir kimlik arayışına yöneltmişti.(24) "Toplumsal değişimden kaynaklanan ve siyasi yapı içerisindeki farklılaşmayı yansıtan seçkinler zümresindeki bu değişiklik, ordu tarafından kendi kurumsal prestijine karşı küçültücü, toplum içindeki görüntüsünü tehdit edici bir durum olarak algılandı." İlk defa sivil bürokrasinin denetimine giren ordu için "...1960 darbesi, siyaset sahnesinde kendisini kabul ettirme ve böylece kimliğini bulmanın bir ifadesi oldu.(25)

Ordunun "Kemalist" ve "ilerici" tanımlamalarını sorgulayan Vaner, Kemalizm'in ordu-politika tartışmalarını açıklayamayan bir kavram olduğunu tartışıyor. Kemalizmin somut amaçlarından kaynaklanan çelişkiler; yani reformcu baskıcılıkla siyasal liberalleşme isteği arasındaki çelişkiler Vaner'in deyimiyle ordu-politika tartışmalarının "afakileşmesinin eksenleri" dir.

Ordunun toplumdaki en teknik düzeyde gelişmiş kesim olarak ele alınması, yani ordunun kalkınmacı yorumu asker ve sivil arasında kesin bir ayrım önererek, sivil ve askeri bürokrasi çelişkisini ön plana çıkartıyor ve ordunun kendi içindeki bölümler ve daha karmaşık toplum yapısı arasındaki ilişkileri gözardı ediyor." Ordunun Türkiye'nin siyasal hayatındaki yerini kavrayabilmek için somut olguları ideolojik anlatımlardan arındırarak

ele almak, ve orduya genel toplumsal düzenle olan karmaşık ilişkileri bağlamında özgül bir etken olarak yaklaşmak gerekmektedir." (26)

Daha önce de belirtildiği gibi 1950 seçimleri ile ordu içindeki gruplaşmalar, yeni kimlik - politik arayışlara doğru yönelmişti. Dündar Seyhan 1940'lardan itibaren kronolojik olarak Türk ordusunun durumunu anlatan ilginç kitabında perişan, yetersiz, ihmal edilmiş bir Türk Silahlı Kuvvetleri tablosu çizmiş. (27) 1954 yıllarından itibaren ordu içinde DP iktidarına karşı kıpırdanmalar başladığını belirten Seyhan, ılımlılar ve radikaller olmak üzere belli başlı iki gruplaşmaya dikkat çekiyor. Bunlar "ordu kadrosuyla devlet idaresine yönelmek çözüm değil" diyenler ve "eski devlet anlayışının yeniden başa geçmesi boşa çaba" diyenler olarak ayırt edilebilir. Bu iki grup arasındaki çatışmalar 1960'tan sonra daha da artmıştır. Tartışmanın özünü askeri rejimin ne kadar süreceği ve sınırlarını ne kadar genişleteceği oluşturuyordu. Radikallerin MBK' dan ihracıyla biten çatışma darbeyi izleyen süre içinde tekrar ortaya çıktı. 1960-64 yılları arasındaki cunta oluşumları başladı. "İki grup arasındaki çelişki, ordu içindeki birçok subayın 1960 müdahalesinin yapılmasına neden olan koşulların yeniden oluştuğu sonucuna vararak gerçekleştirdikleri 1970-71 müdahalesinde tekrar su yüzüne çıktı." (28) Ordu içindeki sosyalist ve millî demokratik devrim yanlısı alt rütbeli subaylar 1971-1973 yıllarında ordudan ayıklanırken, gittikçe askerileşen MHP kanadı belli bir

dokunulmazlığa sahipti. Ancak burada dikkatle belirtilmesi gereken nokta ordu içindeki politik gruplaşmaların her zaman sivil politik yaşamdaki politik çekişme ve farklılaşmaya tekabül etmediğidir.(29)

Vaner'in saptadığı bir önemli nokta, ordu içi gruplaşmaların ortaya çıktığı 1960'lar ve 1971'den farklı olan 1980 askeri darbesinin ilk aylarından itibaren "asker" in ön plana çıkmasıdır. Bunun bir sonucu da diğer dönemlere göre 1980'den sonra ordunun siyasal partiler karşısında özerkliği olmuştur.

Ancak ordunun politik ayrıcalıklı yerini, aynı zamanda ordunun politik yapıyla iç içe girmesini, ordunun ekonomik sisteme entegrasyonundan ayrı olarak irdelemek yetersizdir. Özellikle 1960'lardan itibaren başlayan ve 1980 darbesi ile iyice pekişen ekonomik sistem içinde gelişme, ordunun rolünü ulusal kaynaklardan pay almak için kısıtlı bir pazarlık gücünden tüm devlet kurumlarını doğrudan kontrol etmeye kadar giden bir çizginin de tarihsel gelişmesidir.

Ordunun ekonomik sistemle ilişkilerine geçmeden önce; ordunun iç yapısını incelemenin, Türk ordusunun sivil toplumdan özerk yapısını anlayabilmek için kaçınılmaz olduğunu belirtmekte yarar var. Bu konuda ne yazık ki yeterince araştırma yapılmamıştır. Osmanlı ordu yapısını, eğitim sistemini inceleyen kaynaklar olmasına karşın Cumhuriyet dönemi ordusu ile ilgili kurumsal

çalışmalar çok azdır. Bu çerçevede en yetkin araştırma M.A. Birand'ın Emret Komutanım adlı kitabıdır. Askeri okullarla ilgili derinlemesine gözlemlerde bulunan Birand harp okullarıyla sivil okulların karşılaştırmalarını yaparak eğitim kalitesi, disiplin konularında önemli farklılıklar saptamıştır. Ayrıca öğrenci ailelerin kökenlerini inceleyerek subayların sınıf yapısına bakmış, Türk ordusunun tipik bir orta kesim olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hava, Kara ve Deniz Kuvvetlerinde subay kadrolarının orduya seçilme kriterlerine göre eğitim ve ideolojik açıdan farklılaşma gözlemlenmiştir.

Bu tür araştırmaların daha da artması ordunun her türlü araştırmaya daha açık olmasıyla sağlanabilir ancak. Mart 1991'de Genelkurmay Başkanı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin halka açılacağını söylemiş, "Bir süredir Silahlı Kuvvetlerimizi halka açıyoruz. Bu programı daha genişletmeyi düşünüyoruz. Vatandaşımız ordusunu görsün, uçaklarını, gemilerini, tanklarını, toplarını gezsin, evladını, Mehmetçik'i burada da görsün, nasıl eğitildiğini, nasıl görev yaptığını izlesin" demiştir. (30) "Ordunun halka açılması" konusu, orduda dayak olayı gibi insan hakları konularının gündeme gelmeye başlaması olumlu gelişmelerdir. Ancak önemli olan nokta ordunun görsel olarak halka açılması değil, toplumun, silahlı kuvvetlerle ilgili tüm kararlara katılabilmesidir. Karar verme mekanizmalarına katılabilme, sivil denetim mekanizmalarına işlerlik kazandırma, iyiniyet yaklaşımlarıyla değil ancak

hukukî-yasal düzenlemelerle mümkündür. Bu konuya
ileride tekrar dönülecek.

II- ORDU - EKONOMİ İLİŞKİLERİ

Ordu-politika ilişkilerini anlayabilmek için ordu kurumunun toplumdaki üretim biçimleri ve diğer devlet kuruluş ve kurumlarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğunu aynı zamanda ordunun değişen rolünün tarih içindeki gelişimini de gözardı etmeden analiz etmek ve askeri kurumlar ile uluslararası sistem ilişkilerini irdelemek gerekmektedir. Türk ordusunun özellikle 1960 darbesinden sonra daha da artan, ekonomik yapıyla entegre olması süreci ve devlet içinde adeta ayrı bir sosyal refah sistemi olarak daha bağımsız bir konuma gelmesi bu çerçevede içinde ele alınacaktır.

1947'lerden itibaren orduda öğretim ve yönetim Amerikan misyonunun elinde idi. (31) 1950'lerde ordunun bazı kesimlerinde Amerikan askeri kontrolünün orduyu sömürgeleştirdiği yönünde bir hoşnutsuzluk vardı. 1960 darbesinden sonra bu gerekçe kullanılarak ordunun ABD'ye bağımlılığını değiştirmek için başlatılan girişimler subayların ekonomik sisteme entegre olmasını sağlamıştır. Bu konuya daha sonra gelinecek. Ancak burada ilgi çekilmesi gereken bir başka konu da Türkiye'de askeri müdahaleler ve Amerika ile ilişkiler arasındaki bağıdır. ABD'nin 27 Mayıs'a destek vermesinin bir nedeni de Menderes'in ekonomik sorunlara çare için 1960 yıllarına doğru Sovyetlerle ilişki kurmasıdır.

(32) 1971 ve 1980'de de benzer durumlar yaşanmış; Demirel 1967'lerde bazı projelerin finansmanı için Batı'ya başvurmuş, olumlu cevap alamayınca SSCB ile anlaşmış ancak Amerika'nın bundan rahatsız olduğunu belirtmiştir. Darbeciler her darbeden sonra dış politikadaki Amerikan etkisini arttırmışlardır.

1950-1960 yılları arasında subayların maddi yaşam koşulları kötü idi. Politik iktidara katılma yanında Türkiye içinde ve dışında ordunun sermaye piyasalarına da katılmasını sağlayan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) başta bir sosyal sigorta kurumu olarak lanse edilmişti. 1961'de etkinlik göstermeye başlayan kurum başlangıçta ordu kadroları için hastalık ve kaza giderleri ve yaşlılık ödemelerini kapsayan zorunlu bir sosyal sigorta sistemiydi.

1968 yılında "Orduda Ticaret" başlığıyla çıkan bir habere bakarak gelişmeleri özetleyebilmek olası: "Yedi yıl önce ordu mensuplarına ucuz tüketim maddeleri, mesken kredisi sağlamak ya da borç vermek amacıyla kurulan OYAK son zamanlarda büyük sermaye birikimi yaparak Türkiye'nin en güçlü iktisadi kuruluşlarından biri haline gelmiştir. Montaj sanayiine yaptığı yatırımlarıyla bir anlamda holding durumuna giren OYAK'ın 1967 yılında gelir amaçlı yatırımlardan sağladığı net kâr, yüzde 28'i bulmaktadır... Net varlığı yedi yıl içinde 647 milyon liraya ulaşan OYAK, şimdi de bankacılığa ve sigortacılığa yönelmiştir. Böylece yatay sermaye birikiminden dikey sermaye

birikimine doğru gelişmekte olan OYAK'ın ilerdeki yıllarda kârı büsbütün artacak ve şimdiki halde serbest fonlarda ağır basan sosyal hizmetler payının yerini daha yoğun yatırımlar alacaktır. Kurumun gelişmesi karşısında özel sektör büyük paniğe kapılmıştır. Ancak asıl büyük tehlike, ortaklarını subayların meydana getirdiği bu dev holdingin esas görevi vatan savunması olan orduyu ticaret hayatının tam ortasına iterek yozlaştırması... " ve tutucu bir kuvvet haline getirmesidir. (33)

12 Mart 1971 darbesi sonrasında OYAK artık, Koç, Sabancı, ve Eczacıbaşı'lar ile boy ölçüşebilen dev bir finans holding haline gelmiştir. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 arası gerek "Askeri-Sınai Kompleks" için gerekse OYAK için altın devri açılmıştır." 12 Mart darbesinden sonra askeri cuntanın baskısıyla milli piyango gelirlerini THKGV'ye tahsis eden bir yasa kabul edilmiş, ardından da Türkiye Uçak Sanayi Anonim şirketi (TUSAŞ) kurulmuştur. Yine bu darbeden sonra Türk Donanma Vakfı da büyük bir gelişme göstermiş, ayrıca Kara Kuvvetleri'ni güçlendirmek üzere bir vakıf daha kurulmuştur.. Özal döneminde ise askerî vakıflar, özel bir kanunla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) bünyesinde birleştirilmişlerdir. Bu yeni vakfın gelirlerini artırmak üzere sigara, alkollü içkiler, şans oyunları, petrol ve diğer yakıtlar üzerinden özel bir vergi kesilmeye başlanmıştır."(34) Ayrıca 1980 öncesinde, ve daha çok 1980 darbesinden sonra emekliye ayrılan generallerin büyük holdinglerin yönetim

kurullarına getirilmeleri de sermaye ve asker ilişkisi için önemli bir gösterge olmuştur.

Politik, hukuksal ve sosyal olayların temelinde ekonomik nedenler olduğunu savunan görüşlere göre askeri darbeler kapitalist ekonomiyi yerleştirmek için yapılmıştır. 12 Mart bu anlamda, yarı kalmış bir 12 Eylül olarak nitelendirilir. (35) Ordu, darbeler ve sermaye ilişkileri ile ilgili araştırmaların kavram açısından bazı sorunları olabileceğini belirtmekte yarar var. Ordunun ulusal ve uluslararası ekonomik yapılanmasını incelerken hem egemen sınıf çıkarları doğrultusunda hem de onun dışında, zana rağmen darbe yapıyor olması, ordu bir sınıf olarak tanımlanabilir mi sorusunu akla getiriyor. Bu ise ordunun daha karmaşık içsel yapısını, sınıfsal yapısını basite indirgeyerek ekonomik çıkarlarının, bağlı olduğu sınıf ve gruplarla olan ilişkilerin, çelişkilerin çözümlenebilmesini engelleyebilir.

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye ekonomisi darboğazlara girmiş, devlet desteği ve korumacılık politikalarına dayalı, ithal ikameci ve iç pazara dönük birikim modeli işlememeye başlamıştı. Yeni ekonomik model tartışmaları yoğunlaşmıştı. 24 Ocak 1980 kararları ülke sermayesinin yeniden yapılanmasını ve uluslararası sermaye ile entegre olmasını öngörüyordu. Bu yeni ekonomik yapılanma için sosyal hakların geriletilmesi, sermaye-emek çelişkisinin ayakbağı olmaması gerekiyordu, bu da ancak "olağanüstü" bir

yönetimle yani 12 Eylül askeri darbesi ile gelecek yönetimle mümkündür. (36)

Savunma Harcamaları

Burada, savunma politikaları, silahlanma sistemleri ve savunma sanayisi konuları bu projenin kapsamı dışında bırakılacaktır. Bu konuların ayrı projeler olarak daha geniş kapsamlı incelenmesi gerekmektedir. Şimdi projenin genel çerçevesi içinde savunma harcamaları ve parlamenter denetim konusu işlenecek.

Türkiye'de askerlerce "gizlilik" kıstası ile hazırlanan savunma bütçeleri, gerek mali bürokrasinin, gerekse yasama ve yürütme organlarının bütçe hazırlanış ve yönlendiriliş aşamalarında katılımları olmadığı için genellikle parlamentodan "Selam sana şanlı ordu/Sen kurtardın aziz yurdu!" (37) mesajları ile kabul edilir. Dolayısıyla son derece önemli bir konu olup tüm toplum hayatını ilgilendiren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savunma harcamaları, değil geniş anlamda toplum, parlamento tarafından bile denetim altında değildir. 12 Mart 1971 sonucu yapılan anayasa değişikliği ile tanımlanan, ve 1982 Anayasası'nda da benimsenen, "ulusal savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasları" gibi belirsiz bir niteleme olan bu gizlilik, "... bir yanda Anayasadaki parlamento adına Sayıştaya mali denetim yetkisi veren düzenlemenin özüne aykırı olurken; öte yanda askerî harcamaların parlamento denetiminden kaçınılmasına yol açmaktadır." (38)

Türkiye'de savunma bütçesinin hazırlanış sürecini anlatan ve ilginç bir önermede bulunan Tanju Erdem'in değerlendirmesini burada aktarmakta fayda var. Böylece Batı modeline uygun sistemleri kullanırken aksaklığın Türk modelinde nerede olduğu apaçık ortaya çıkıyor.

(39)

Erdem, Türk Silahlı Kuvvetleri savunma bütçeleme sisteminin ileri parlamenter demokrasilere benzerlik gösterdiğini ancak hükümetlerin ve parlamentonun bu bütçeye nüfuz etmeleri açısından bizim sistemin kapalı bir sistem olduğunu belirtiyor. Karşılaştırmasını yaparken, Erdem, Batı demokrasilerinde savunma bütçesi yönetimi açısından ağırlıklı olarak iki modele dikkat çekiyor; parlamenter sistem (örneğin İngiltere) ve başkanlık sistemi (örneğin ABD). Her iki sistemin benzer ve farklı tarafları var. Örneğin İngiltere'de savunma bütçesi Avam Kamarası'na hükümet teklifi olarak gelip genelde program ayrıntıları ile ele alınmaksızın ilgili komisyonlarda incelenmesini takiben iktidar partisi milletvekili oyları ile kabul edilirken, ABD'de Kongre'ye başkan tarafından sunulup Kongre'de savunma politikası esasları, kuvvet yapısı ve tedarik programları ayrıntılı olarak incelenip, kısıntıya uğramakta veya arttırılabilmekte ve kongre komisyonları ve genel kurulları yasama organının yürütme üzerindeki denetimini sağlamaktadır. İki modelin benzer tarafları da vardır: Stratejik hedefler planı, program öncelikleri saptanması ve tedarik programlarının genelkurmay başkanlıkları eşgüdüm ve sorumluluğunda

hazırlanması, savunma bütçesi boyutunun devletin bütçe yönetiminden sorumlu makamı ile uyum sağlanarak belirlenmesi, savunma bütçesi nihai tekliflerinin savunma bakanlıkları eşgüdüm ve sorumluluğunda hazırlanması gibi.

Şimdi ise Türkiye'de savunma bütçesinin hazırlanma ve yayımlanma sürecini Erdem'den aktaralım:

Türkiye'de savunma bütçesi yönetimi anayasa ve ilgili öbür yasalar ile TSK planlama, programlama, bütçeleme sistemleri yönergesine göre yapılır. Ulusal askeri stratejiyi tanımlayan belge ve planlama direktifi MGK'da görüşüldükten sonra, ana planlar ise Genelkurmay Başkanı onayına sunularak yayımlanmaktadır. Durum değerlendirilmesinde Dışişleri Bakanlığı'nın katkısı sağlanmaktadır.

Programlar bütçe hazırlığında esastırlar. Program önerilerinin ilgili kuvvet komutanlıklarınca yapıldıktan sonra incelenmesi ve tedarik programları şeklinde geliştirilip, onaylanıp, yayımlanması Genelkurmay Başkanlığı'na aittir. Tedarik programları her iki yılda bir güncelleştirilir.

Bütçeleme ise tedarik programlarında belirtilen tahmini kaynakların bir yıl süreçte hangi projelere hangi oranlarda ayrılacağını belirleyen planlama işlemidir. Milli Savunma Bakanlığınca kadro ve fiyatlandırma eşgüdüm çalışmaları sonuçlarının ve mali kriterlerin

yayımlanmasını takiben Genelkurmay Başkanlığı program direktifine göre kuvvetler, bütçe tekliflerini hazırlarlar. Bu teklifler Genelkurmay Başkanlığı koordinatörlüğünde ilgili kurullarca incelenip, Genelkurmay Başkanı'nın onayına sunulur. Onaylanmasını takiben MSB'ye oradan da Maliye Bakanlığına yollanır. Bu aşamada hükümet politikası ve olanak sınırlamaları gereği kısıntılar olursa program düzeltmeleri yapılır. Bütçe anayasa gereği Bakanlar Kurulu'nca TBMM'ye sunulur.

Türkiye'deki Savunma bütçeleri ile batı bütçeleme sistemleri arasındaki fark sadece Genelkurmay ve MSB arasındaki yüzeysel iletişim ve eşgüdüm sorunu değil, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerinin rejim içindeki yerinin de Batı parlamenter demokratik rejim içindeki ordunun yerinin; ordunun devlet organları içindeki yerinin ne kadar farklı olduğunun da bir örneğidir. Türkiye'de savunma hizmeti Millî Savunma Bakanlığı'nın sorumluluğunda örgütlenmelidir, tıpkı diğer kamu hizmetlerinin ilgili bakanlıkların sorumluluğunda örgütlendiği gibi. Askerler de kamu görevlileridirler ve diğer kamu görevlilerinden ayrıcalıklı bir konumda olmamalıdır. Parlamenter rejimin devamlılığını sağlamak için ordunun rejim içindeki yerinin yeniden tanımlanması ve bunun yeni anayasa ve en ufak örgütlenme birimlerinin görev tanımlarına kadar ayrıntılı yasa düzenlemeleriyle kalıcı bir şekilde yapılması şarttır. Konunun politik süreç içindeki

yerini iyice vurgulayabilmek için daha sonra ordunun
 "anayasal hukuk devleti" içindeki konumuna değinilecek.

III- ORDU VE TÜRK-İSLAM SENTEZİ

Uğur Mumcu bir yazısında bugünkü düzenin temelinde "ekonomilerin ve siyasetin militarizasyonu" yatıyor diyerek bu olgunun 12 Eylül'ü anlamak için esas alınması gerektiğini belirtiyor. (40) Mumcu ayrıca "ekonomilerin militarizasyonu" ve "dinin politizasyonu" olgularının birlikte yaşandığına dikkat çekerek, 12 Eylül darbesinin 1960 darbesinden sonra yükselen sosyalist ideolojiye islamcı ideoloji ile engel olmaya çalıştığını saptıyor.

1980 ile radikal laik Kemalizm'den ayrılma olmuş ve yeni cumhuriyet ideolojisi Türk-İslam sentezine dayandırılmıştır. Türk-İslam geleneği aile ve orduyu kurumsal yapının en üstüne çıkartmış ve sosyal dayanışma ve devlet otoritesini daha da güçlendirmiştir. 1980 sonrası politikalarda geleneksel - dini değerlere dayalı, serbest piyasa ekonomisi ile işleyen bir ulusal kalkınma modeli amaçlanmış ve islamın sosyal çatışmaları minimuma indirilmesi beklenmiştir. Dünya konjonktürü de bu yönde olmuştur. Binnaz Toprak, Türk-İslam sentezini incelediği bir çalışmada bu formülün oldukça kısıtlı bir kullanım alanı olduğunu açıklıyor. Her ne kadar ciddi kesintilere uğramışsa da bir katılımcı demokrasi geleneği olması ve çoğulcu yapının giderek gelişmesi ve aynı zamanda islamcı partilerin oy potansiyelleri

Türkiye'de İslamın politik bir platform oluşturma çağrısını kısıtlı kılıyor. Ayrıca dini hareketler içindeki çeşitliliğin de çoğulcu bir yapıyı, gelişmeyi göstermesi politik kullanım alanını kısıtlıyor. (41)

Ordu'daki dinci akımlar belki en az incelenen konulardan birini oluşturuyor. Ülke çapında örgütlü ve en büyük silahlı güç olduğu için ordu içine çeşitli dini tarikatların sızması, bu sızmaların nasıl, hangi kademelerde olduğu titiz bir araştırma konusu yapılmalıdır. Ordudaki irtica operasyonlarının, ordudan atılmaların nasıl ve hangi kriterlere göre yapıldığının daha net bir açıklamasını yapabilmek için Genelkurmay arşivinin, gizli yayınlarının araştırmacılara açılması, bu konunun tartışılması şarttır. (42)

IV- ORDU - ANAYASAL HUKUK DEVLETİ

Türkiye'de, ordunun "anayasal hukuk devleti" tanımı içindeki yükselen yerini açıklayabilmek için askeri darbeler sonrası yapılan anayasa değişikliklerinin orduyu nasıl sivil denetiminden kurtardığını ve giderek sivil kurum ve kuruluşları denetleme noktasına getirdiğini iyice incelemek gerekmektedir. Aslında toplumbilimciler, hukukçular bu konuyu geniş bir biçimde işlemişler ve önemli noktalara varmışlardır - çalışmanın başında belirtilen "ordu-politika" araştırmalarının azlığıyla karşılaştırırsak.

En baştan alırsak demokrasinin gelişmemesinden, çok partili yaşamın askeri darbe ile kesintiye uğramasından 1924 Anayasa'sını sorumlu tutamayız. Gencay Şaylan, DP İktidarının, 1924 Anayasası'ndaki "meclis üstünlüğü" ilkesini yanlış değerlendirerek, TBMM çoğunluğunun her istediğini yapabileceği şeklinde yorumladığını belirtiyor. (43) Bunun sonucu olarak çoğunluk diktatoryası uygulamaları başlamış, temel hakların dokunulmazlığı, politik özgürlükler zedelenmiş, azınlık görüşleri çiğnenmiştir. Dolayısıyla 1950-60 dönemindeki politik tartışmaların odak noktası çoğunluk diktasını önlemeye yönelik hukuksal düzenlemeler olmuştur. "Başka bir deyişle iktidardaki kadroların anlayış ve tutumları nedeni ile 1924 Anayasa'sı gereksiz yere suçlanmış, demokratik yaşamın gelişmesi için yeni anayasal

düzenlemeler yapma, siyasal mücadelelerin odağını oluşturmıştır" (44)

27 Mayıs - 12 Mart - 12 Eylül darbelerinden sonra anayasal ve yasal düzenlemelerle; yasama, yürütme ve yargı erklerinin askerileşmesi giderek artan dozlarda ve kalıcı olmuştur. Böylece ordunun devlet aygıtı içindeki yeri devletin öbür organları aleyhine sürekli genişlemiştir. Anayasal sistemlerin işlerliği ve kalıcılığını belirleyen etmenlerin bizim konumuzca en önemli özelliği askeri iz taşımasıdır.

Anayasaların demokratik, kalıcı ve meşru olabilmelerinin bazı asgari (ve anti - askerî) koşulları vardır. Taha Parla bu koşulları şöyle sıralıyor: "Anayasaları yapan kurucu iktidarların genel oyla seçilmiş ve siyasal parti temsilcilerinden oluşmuş yasama meclisleri olması birinci koşuldur. İkinci koşul, anayasaların getirdiği "esas teşkilat" düzeninin ve özgürlükler rejiminin yerleşmiş demokratik ölçülere uygun olmasıdır. Burada en başta gelen, yasama - yürütme - yargı ilişkilerinin düzenlenişinde, yasamanın üstünlüğü (parlamentar meşruiyet), yürütmenin yasamanın denetiminde olması (başkanlık sistemlerinde bile) yönetim organlarının parti hükümeti demek olan yürütmeye bağlı olması ve yargının bağımsızlığı ilkelerine uygunluktur." (45)

Parla, "Kanun-u Esasi"lerin anayasal gelenek için zayıf bir başlangıç olduğunu, halk - parlamento - hükümet -

bürokrasi ilişkiler hiyerarşisine dayanan 1921 Anayasa'sının anayasa geleneğimizde ilk ciddi adım olduğunu belirtiyor. Ancak 1921'de yetki toplulaşması yasama organında değil yasama organının başında gerçekleştiği için yasamanın üstünlüğünden çok yürütmenin üstünlüğü geçerli olmuştur (bu da "şef sistemi" ile bağdaşıyor). Daha sonra 1924 Anayasa'sında bu durum değiştirilmiş ve anayasa metninde yasamanın üstünlüğü sağlanmıştır. Ancak, uygulamada, anayasaya yansımayan "şef sistemi" tek devlet- partisinin tüzük ve programlarıyla siyasal rejimi Anayasa'dan daha fazla belirlemiştir. (46)

27 Mayıs'tan sonra Anayasayı hazırlayan Kurucu Meclis, İdari belirleme ve atama yoluyla, Türkiye'de İttihat ve Terakki Partisi'nden bu yana kimi zaman öne çıkan korporatist yaklaşıma uygun olarak çeşitli meslek gruplarından, kuruluşlardan, değişik sayıdaki temsilcilerle oluşturuldu. "Meslek Odaları'na 10'ar, üniversite, basın ve yargı organlarına 12'şer kişilik kontenjan ayıran iktidardaki asker-sivil bürokrat kadro, işçilere yalnızca 6 kişilik bir kontenjanı uygun görmüştü." (47) 1961 Anayasa'sının Kurucu Meclis'inin temsilci niteliği yok, 1982 Anayasa'sının Kurucu Meclis'inin temsilci niteliği ise hiç yok.

1961 Anayasası getirdiği özgürlüklere rağmen 1921 ve 24'le başlayan yasamanın üstünlüğü ilkesini zayıflatmış ve "... devlet bürokrasisini, özellikle askeri bürokrasiyi, parlamenter düzenlerde parti - hükümeti

demek olan yürütmeye karşı güçlü bir konuma koymuştur."

(48)

1961 Anayasa'sının önemli bir zayıflığı yürütme erkinin iç kuruluşunda ortaya çıkmıştır. Bu iç düzenlemeye göre askeri bürokrasi, sivil bürokrasi (merkezi ve mahalli idare) ile birlikte idare kadrosuna dahil edilecekken Bakanlar Kurulu kadrosu altında ve parti - hükümeti ile eş düzeyde tutulmuştur. "Liberal parlamenter demokrasilerin temel kuruluşunun ayırıcı özelliklerinden olan, askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması kuralından bu ayrılışın 1961'deki diğer izleri de Madde 110'daki Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı'na değil, doğrudan Başbakan'a karşı sorumlu olması ve Md. 111'deki Milli Güvenlik Kurulu'nun yine, eşdüzeylilik varsayımıyla, parti-hükümeti ile askeri bürokrasi arasında irtibatı sağlayan bir ortak karar alma organı olarak düşünülmüş olmasıdır. (49) Dolayısıyla sivil-parlamenter düzenin zayıflaması ve daha sonra sık sık kesintiye uğramasının yasal temelleri 1961 Anayasa'sıyla atılmış, askeri bürokrasi Millî Güvenlik Kurulu mekanizmasıyla yürütme erkine ortak olmuştur. Artık ayrıcalıklı bir anayasal / yasal konuma gelen ordu için daha sonraki darbelerin yasal meşru temelleri atılmış olmaktadır. Ama daha önceki bölümlerde yinelediğim gibi asıl önemlisi 1960'dan itibaren askeri kontrol, yürütme yasama ve yargı erklerine giderek artan ve süreklilik gösteren bir şekilde katılmışlardır. Bu süreci anlatan, ordunun rejimdeki yerini, parlamento - ordu, sivil otorite -

silahlı kuvvetler ilişkilerini inceleyerek özellikle resmi gazeteler, TBMM tutanakları gibi birinci el kaynaklardan yararlanarak anlatan titiz bir araştırma olan Hikmet Özdemir'in Rejim ve Asker adlı kitabıdır.

Konunun ayrıca çarpıcı göstergelerinden Cumhuriyet dönemindeki sıkıyönetim uygulamalarını ele alan bir araştırma Zafer Üskül'ün Siyaset ve Asker adlı yapıtıdır. Cumhuriyet tarihinin 25 yıldan fazlası sıkıyönetim altında geçmiş, ve politik tarihimizi belirleyici olmuştur bu sıkıyönetim uygulamaları. Sıkıyönetimler de darbeler gibi ordunun politik hayatın içinde olmasının görünüm şekillerinden biridir. Dolayısıyla, diyebiliriz ki aslında ordu ve politika ilişkileri diye ayrı bir tanımlama yapmak yapaydır. Ordu her zaman politikanın bizzat içinde olmuştur.

SONUÇ

1982 Anayasa'sı ile devletin ve siyasal otoritenin güçlendirilmesi ön plana çıkmış, temel hak ve özgürlükler kısıtlanmış, çoğulculuk ve katılım yasal düzenlemelerle sınırlandırılmış, politik aktivite parti politikaları ile sınırlı kalarak parlamento dışı kurumlara fazla yer ayrılmamıştır.

Ayrıca 12 Eylül 1980'den ilk genel seçimlerin yapıldığı 1983 Kasım'ına kadar geçen dönemde çıkarılan yasa ve Kanun Hükmünde Kararnamelerin anayasanın geçici 15. maddesi nedeniyle anayasaya aykırılıklarının öne sürülemeyeceği hükmü konarak iktidar üzerinde yargı denetimi etkisiz hale getirilmiş; kimi yasama işlemlerinin anayasal denetimin dışında kalmasıyla, sistemin anayasallığı, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı tartışılır hale gelmiştir. Kısacası tam bir hukuk bunalımı yaşanmaktadır günümüzde.

Anayasa değişikliği tartışmaları tekrar gündeme gelmiştir ve siyasal partiler anayasa taslak hazırlıkları yapmaktadırlar. İktidar partisinin varolan düzeni koruduğu kısmi anayasa değişiklik önerilerine karşın, tamamen yeni alternatif anayasa çalışmaları yapan siyasal partiler bu yeni metinlerin toplumsal uzlaşma metni olmasına çalışmaktadırlar. Demokratik anayasal denetime açık parlamenter rejim çerçevesinde

siyasi partilerin rejimin sürekliliği esasında uzlaşmaları gerekmektedir kanımca. Aynı zamanda yeni anayasanın genel seçimlerden sonra oluşacak yeni TBMM tarafından yapılması gerektiği konusunda görüşler yaygınlaşmaktadır.

Türkiye'de hala askeri darbeler olabileceği görüşüne karşın askeri darbelerin artık geçmişte kaldığını savunanlar da vardır. Ancak, darbelere yol açabilecek yasal düzenlemelerin ayıklanması ve değiştirilmesi yolunda siyasi partiler arasında henüz tam bir uzlaşma olmamıştır. Oysa ki, parlamenter sistemin sürekliliğinin yasal yapılanmasını sağlayabilecek, darbe özelemlerinin ortaya çıkmasını önleyecek yasal düzenlemeleri gerçekleştirmenin zamanı gelmiştir, ve bu yönde uzlaşma sağlanması demokratik bir sistemin geleceğinin önkoşuludur. Darbe gerekçeleri yasalara dayandırılabiliriyorsa, önleme gerekçelerinin de yasal düzenlemelerini hazırlamak asla hayalcilik değildir.

Askeri darbeye yasallık bulan bir anayasanın demokratik bir sistem içinde yer alamayacağı görüşleri giderek ivme kazanmaya başlamış ve gerekli anayasal/yasal çerçeve hazırlıkları düşünölmeye başlanmıştır.

Örneğin Gazeteciler Cemiyeti'nin Anayasa değişiklik önerileri arasında şunlar bulunabilmektedir: "Askeri darbe ile demokratik sisteme ara verilmesini meşrulaştıran başlangıç bölümü yeniden yazılmalı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmalı, sıkıyönetim

döneminde dahi işlenen suçlara ilişkin yargılamalar sivil mahkemelerce yapılmalı." (56) denilmektedir.

Daha geniş kapsamlı bir anayasa taslağı SHP'ce hazırlanmış, siyasi otorite - ordu ilişkileri ile ilgili maddeler arasında; yürütme yetkisi düzenlemeleri altında Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerinden dolayı Millî Savunma Bakanlığı'na sorumlu olması; olağanüstü hal rejiminin kaldırılması; DGM'lerin kaldırılması yasa düzenlemeleri yer almıştır. DYP'nin de Anayasa taslağında Genelkurmay Başkanlığının MSB'na bağlanacağı savunulmuştur.

Öte yandan Genelkurmay Başkanı aynı tartışmalar çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin her zaman siyasi otoritenin emrinde olduğunu belirterek, "Millî politikayı, millî stratejiyi tayin eden ben değilim, hükümettir. Ben, bunun içinde askeri stratejiyi tayin ederim. Bunun dışına çıkmam da mümkün değildir." (51) demiştir. Aynı zamanda, siyasi otorite - genelkurmay ilişkileri üzerine düşünceleri sorulduğunda, kişisel görüşünü belirterek şunları söylemiştir Genelkurmay Başkanı; "Türkiye'de Atatürk'ten beri, geleneksel olarak başkomutanlık görevi Genelkurmay Başkanı'na tevcih edilmiştir. Bu bizde bir gelenektir ve bu geleneğe saygı gösterilir. Bu hüküm Anayasa'da yer almış, oya gidilmiş ve yüzde 92 benimsenmiştir. Ben siyasi otoritenin emrindeyim. Ama, bana bu makamı millet vermiştir. Bundan da memnunum. Bunu üstüne basarak belirtmek isterim" demiştir. (51) Bu açıklama

üzerine Başbakan, Genelkurmay Başkanı'nın MSB'na bağlanması gibi bir çalışmaları olmadığı söyleyerek Genelkurmay Başkanı'nı doğrulamıştır. (20/3/91) (52)

Burada dikkat çekmek istediğim nokta, "ordunun siyasi otoritenin emrinde olması geleneği"nin kişilerin iyiniyetli görüşlerine bırakılamayacak kadar ciddi bir konu olduğudur. Genelkurmay Başkanı'nın kime karşı sorumlu olacağı kararını da siyasi otorite belirler.

Yeni anayasa çerçevesinde yeri sorgulanması gereken bir kurum da 1961 Anayasa'sının ürünü olan Millî Güvenlik Kurulu'dur. Millî Güvenliğin tanımı; devletin ve ülkenin iç ve dış saldırılara ve millî savunmaya zarar verecek unsurlara karşı korunmasıdır. Millî savunma hizmetlerini koordine etmek üzere kurulan hükümet dışı bu kurulun konumu, gerekliliği tartışılmalıdır. Millî Güvenlik Kurulu, örneğin geçen aylarda bir toplantıda Anayasa'nın 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmaması hakkında görüş bildirmiştir. Asker ve sivil üyeler arasında bu konuda görüş farklılıkları olmuştur. Ancak bu konular hakkında kararlar verebilmek askerlerin yetkisi dışındadır. İkinci bir örnek de son zamanlarda tartışma konusu olan "anti-terör taslağı"yla ilgili. Sivil otorite karşısında veya devlete karşı işlenen suçları yeniden tanımlayan bu taslak MGK Genel Sekreterliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Oysa bu bir parlamento konusudur tanımı gereği.

Bütün bunlar Türk ordusunun yeni anayasa içinde ve bununla belirlenecek rejim içinde alacağı yerin ciddi olarak tartışılmasını gerektiriyor. Yeni sistem belirlenirken Silahlı Kuvvetler'in hizmetleri ayrıntılı şekilde belirlenmeli, rejimin bekçisi konumundan çıkarılarak millî savunma hizmetlerini yapan kamu görevlileri olmalarının yasal düzenlemeleri en ince ayrıntılara kadar belirtilmelidir. Bir başka deyişle, soyut kalan tanımlamalarla değil, yetkili organların ayrıntılı görev, yetki sınırlarını belirleyen tanımlama ve düzenlemelerle sağlanmalıdır yasallık.

Yeni Anayasa Milli Güvenlik Kurulu'na yer vermemelidir. Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmalı ve Bakanlığın idari örgütlenmesi yine en küçük birimlere kadar askeri yönetimin eylem ve işlemlerinin (olağan ve olağanüstü durumlarla) denetlenmesi doğrultu ve ilkeleriyle planlanmalıdır.

İlk bölümde tartıştığım ordu-politika yapay ayrımı, yani ordunun sadece darbelerle değil, her zaman politikanın içinde olduğu saptaması başka bir soruyu akla getiriyor. Ordu politika dışı olabilir mi? Bu soru da "ordu-politika" ikilemi gibi aynı sorunları taşıyor. Orduyu oluşturan insanları tek bir kalıp olarak görmek, üniter bir topluluk olarak yorumlamak ordu-devlet-toplum ilişkilerinin incelenmesini dıştalar öncelikle. Politika sadece siyasi partilerin tekeline olan bir düşünce sistemi değildir. Toplum hayatının her safhasında, her eylemde vardır politika. Eğer ordu

bağlamında düşünürsek,örneğin savunma politikalarının seçimi de politik bir tercihtir. Toplum hayatını etkileyen her politik karar sivil kesim kadar asker kesimi de ilgilendirir. Ancak ordunun politika ile ilgisi, Türkiye'de demokratik parlamenter bir sistemi devre dışı bırakmayacak şekilde belirlenmelidir.

Bu çalışmanın vurgulamak istediği, amaçladığı bir hedef de Türkiye'de ordu ile ilgili araştırmaların, bu kurumu devlet yapısı içindeki, parlamenter düzen içindeki yerine oturtabilmek açısından önemine dikkat çekmektir. Ordu konusu Türkiye'de bilimsel olarak daha fazla incelenmeli, daha çok tartışılır, ölçülür, biçilir duruma getirilmelidir.

Tartışmaların başından beri ordunun konumu ile ilgili yasal düzenlemelerin, demokratik bir rejim için önemini vurgulamaya çalıştım. Doğal olarak, bütün bunlar yerleştirilmesi gereken temel insan hak ve özgürlüklerinden, yeniden yapılması gereken milli eğitim politikalarından ve gelir dağılımı politikalarından bağımsız düşünülemez. Aslında çalışma önerilerinin hepsi, sivil toplumun (asker karşıtı sivil anlamında değil) dinamiklerinin, merkezi siyasal otoriteden bağımsız belirlendiği, otoriteyi etkileme gücüne ve hakkına sahip insanların oluşturacağı bir sistemin sadece zorunlu/ön koşullarıdır.

NOTLAR

1. Nevin Yurdsever Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri 1960-64 (1983). Ordu konusunun tabu oluşunu belirtiyor ve "Ordunun siyaset dışı olması ve siyasete karışmaması nasıl bir "Anayasa" ve "Devlet" prensibi ise ordu hakkında yazmaktan, eleştiriden ve konuşmaktan kaçınılması da, bizde kendiliğinden yerleşmiş millî bir gelenektir." diyor (s.47) Ordu belki kendi içine kapalı yapısı nedeniyle tabu olmuştur, ama ordunun tasarrufları nedeniyle oluşan durum ve uygulamaların eleştirisini yapmak özellikle 70'lerden sonra yasaklar duvarına çarpmışlardır.

1a. Diğer Komutanlar gibi 12 Eylül'e emirle katılmış olan Nevzat Bölügiray, 31 Ağustos 1979-10 Ekim 1980 arası Sıkıyönetim Komutanlık dönemi deneyimlerinde, MİT-Emniyet-Mahkeme çekişmeleri, Asker-Polis işbirliği konularında çok aydınlatıcı açıklamalar yapıyor. Emniyet örgütü ile askeri birlikler arasında yetki ve sorumluluk ile ilgili sorunlara değiniyor. Emniyet ve asayişin sağlanmasından sorumlu olan kolluk kuvvetleri ile askeri kuvvetlerin yetki sınırlamaları dolayısıyla ortaya çıkan iki başlı uygulamaları açıklıyor.

2. M.N. Turfan tezinde Osmanlı devlet kavramının Nizam kavramından gelmekte olduğunu ve ordunun devlet

içindeki en güçlü kurum olduğunu ve özellikle 1826'da pekiştirilen askeri eğitim sistemiyle daha da güçlendiğini belirtiyor. Ayrıca bkz. Halil İnalcık; "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu" Türk Kültürü, II. s.22, Ağustos 1964. Mevlüt Bozdemir, Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, 1982, adlı kitabında en eski zamanlardan başlayarak ordunun siyasal tarihçesini çıkarmış ve "Çağdaş Türk toplumunda yaşanan bunalımların (Siyasal şiddet olgusu ataerkil iktidar yapıları, toptancı ve otoriter eğilimlerin) temelinde uzun zaman "askeri toplum" olmanın tarihsel mirasının izleri bulunabilir mi? "sorusunu incelemiştir.

Örsan Öymen: Bir İhtilal Daha Var 1908-1980 adlı kitabında 1908'lerden başlayarak gelişen eğilimleri, kronik ihtilalcileri hicvetmektedir. Osmanlı'da askeri eğitim ve öğrenim kurumlarının özlü bir derlemesi için bkz: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, No: 84, 1985.

3. Stefanos Yerasimos Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye S.756.

4. "30 yıl sonra 27 Mayıs" yazısıyla gerçekten 30 yıl sonra 27 Mayıs tartışmalarını bir kez daha kamuoyuna açan Millî Birlik Komitesi'nin ilk kurucularından ve kilit elemanlarından Suphi Karaman da aynı soruyu sorarak "27 Mayıs öncesinde serbest ve dürüst bir seçim yapılabileceği inandırılarak yakın bir seçim tarihi ilan edilebilmiş olsaydı bir müdahale hiçbir zaman söz konusu olamazdı" diyor. Karaman'a göre; 1961

Anayasa'sının getirdiği özgürlükçü ortamla, demokratik yaşam yeni boyutlara ulaştı ve "devrimin" itici gücü olan 1961 Anayasası tam ve dürüst olarak uygulanmış olsaydı "devrim" sürekli hale gelecekti. (20/5/90-5/6/90 Cumhuriyet.)

5. M. Emin Aytekin, İhtilal çıkmazı, (1967)

6. Aytekin, s. 54

7. Aytekin s. 53

8. "27 Mayıs ve Yeni Siyasal Düzen" Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1990, No:63, Sayfa:1994.

Yassıada mahkemelerinin, Yüksek Adalet Divanı kararlarının hukukî tartışmaları için ayrıca şu iki kitaba bakmakta yarar var: Prof. Rifkı Salim Burçak, Yassıada ve Öncesi, 1976; Necmettin Önder, Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi, 1990.

9. E. Aytekin a.g.e: s.14

10. Celil Gürkan, "1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü ve Askeri ve Siyasi Faaliyetler Arasında Karşılıklı Etkileşim", II. Askeri Tarih Semineri, 1985.

11. Celil Gürkan, 12 Mart'a Beş Kala 1986, s. 151.

12. Talat Turhan, Bomba Davası Savunma 1 1986. Savunmasını yaparken Silahlı Kuvvetler içindeki cuntalardan bahsediyor, bu grupların hiyerarşik olarak "ihtilal" yapmayı düşündüklerini anlatıyor. 9 Mart darbe hazırlığıyla 12 Mart karşılaştırmasını yapan Turan; 9 Martçıların ordu içindeki radikal görüş ve eğilimleri ve bağımsızlaşmayı önermekte olduklarını belirtir. Bu görüş 12 Martçılar (tutucu ve dışa bağımlılığı savunanlar) tarafından tasfiye edilir. Turhan, "... bu dava ile TSK'nın devrimci, ilerici ve radikal kesimi, Amerikan emperyalizminin önerileri doğrultusunda bir faşist özentisi sağ cunta tarafından bertaraf edilmek istenmiştir" diyor (s.62).

Ayrıca bkz. "Cuntacıların Ağzından 27 Mayıs ve Sonrası: CUNTA DOSYASI", Yeni Gündem, Sayı: 34, 15-28 Kasım 1985.

13. R. Owen. "The Role of the Army in Middle Eastern Politics - a critique of existing analyses" in Review of Middle East Studies No:3, 1978.

14. a.g.e.: S.65 Buradaki tartışma İngilizce metinden tercüme ve özet şeklinde olduğu için tam alıntı olarak belirtilmemektedir.

15. a.g.e. s.66.

16. N. Yurdsever, Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri

(1960-1964), 1983, s.13-14

17. a.g.e. s.166.

18. N. Mazıcı s. 117.,

19. a.g.e. s.129.

20. a.g.e. S. 234 Burada şunu sormak da gerekiyor;
"darbeler mevcut anayasayı koruyarak siyasal, ekonomik
ve toplumsal istikrarsızlığı çözmeye amacı..."
taşıyaydılar, bu, darbeyi meşru kılıp, siyasal
kurumlaşmayı engellemediği mi düşünülecek?

21. Semih Vaner "Ordu", Geçiş Sürecinde Türkiye I.C.
Schick E.A. Tonak (Derleyenler), Belge Yayınları Aralık
1990. İngilizce'den çeviri (Turkey in Transition New
Perspectives Oxford University Press, 1987).

22. Vaner, a.g.e. s.255.

23. Murat Belge, Sosyalizm Türkiye ve Gelecek, 1989.
Belge, DP'nin kapitalist ve zamanla
anti-demokratikleşen yapısı nedeniyle seçimle iktidara
gelmiş olmasının; çok partili rejime geçişin öneminin
Türk solu tarafından yeterince anlaşılamadığını
belirtiyor. S. 54-55.

24. 27 Mayıs sonrası SKB-kurucularından Aytekin bunu DP
İktidarının "Ordu kompleksine" düşmesi olarak
yorumluyor. DP "... iktidarlarının ilk hareketi olarak

ordu problemini ele almışlar, komanda kademesinin ele geçirilmesini sağlamayı ilk icraatları olarak gerçekleştirmişlerdir. Menderes şurada burada kendilerini Türkiye'ye hakim olan ilk sivil iktidar olarak takdim etmiş ve sıcağı sıcağına ordudan, ordunun şovalye ruhundan yakınmıştır. Onların bu şovalye ruhunu ezeceğinden ve sefaletle mahkum edeceğinden bahsettiği duyulmuştur..." s.25. Aytekin bu dönemde ayrıca ordunun Amerika'dan ekonomik yardım koparmak için araç olarak kullanıldığını ve Amerikan yardımının askeri kontrol organları kabul edilerek sömürgeleştirildiğini belirtiyor. Şunu belirtmek isterim ki Aytekin'in kitabına benzer diğer anı-görüş-belgeseller olduğu halde en çok ona yer ayırmamanın nedeni anlatım dilinin çarpıcılığından ötürüdür (edebi değil, politik görüşleri açısından!)

25. Vaner, a.g.e. s. 257.

26. Vaner, a.g.e. s. 258.

27. Dündar Seyhan Gölgedeki Adam, 1966.

28. Vaner a.g.e. (s.260)

29. 1960-73 arasındaki ordu içi hizipleşmelerini yeterince ayrıntılı bir sınıflama olduğunu iddia etmeden şu eğilimler altında topluyor Vaner:

1. MHP eğilimli proto-faşistler

2. Birinci gruba yakın fakat MHP'nin radikalleşmesiyle giderek onlardan kopan sağ milliyetçiler.
3. Sosyalist ve millî demokratik devrim yanlısı subaylar.
4. Çapraşık bir reformcu voluntarizmden hayat bulan Kemalist (tarihi anlamda) damgalı bürokratik rejim yanlıları.
5. Sağ ve orta-sol (AP-CHP) olarak ikiye bölünen parlamenter demokrasi yanlıları
6. Tamamen politika dışı bir profesyonelizmin yanlısı olan grup. (s. 262-263)

Burada sivil solcular ile askeri radikalizm arasında bazı benzerliklere dikkat çekilebilir. 12 Mart'ı MDD'ciler sevinçle karşılamışlar, Hikmet Kıvılcımlı darbe için "ordu kılıcını attı" diyerek müdahaleyi onaylamıştır. MDD'cilerin gerçekleştireceğini umdukları darbe 9 Mart için hazırlanan darbe idi. Bazı sivil solcular, asker radikaller gibi ordunun devrimin vurucu gücü olabileceğini, Türkiye tarihinde her devrimci hareketin ordudan geldiğini iddia ediyorlardı.

30. 7 Mart 1991 tarihli gazeteler.

31. Dünder Seyhan; "Orduda eskiden beri her sınıfın bir meslek ve atış veya tatbikat okulu mevcuttu. 1950'ye takaddüm eden senelerde bu meslek okulları Amerikan Öğretim Sistemine göre organizasyona tâbi tutulmuş, her

sınıf modern tesisleri ihtiva eden birer meslek okuluna kavuşmuş oluyordu. Amerika'nın dünya siyasi akımında gerçek görüşe kavuşmasının ilk tatbiki neticesi olarak Türk ordusunu modernize etme gayretlerinin randımanı ümidin üzerindeki seviyeye ulaşmış görünüyordu. Amerikalı'lara haddinden fazla verilen salâhiyet ve Türk ordusu kaynaklarını, münhasıran, Amerika'ya bağlayan teslimiyet istisna edilirse, bu öğretim sisteminin, muvaffakiyetle tatbik edildiğini kabul etmek lazımdır. "Gölgedeki Adam, s.34.

32. Bkz. Mete Tuncay "Siyasal Tarih 1950-1960" ve Hikmet Özdemir "1960-1980" Türkiye Tarihi 4. Ayrıca bu konuda ilginç bir yazı dizisine bakınız: Çetin Yetkin - Uğur Özen "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika", 11-20 Ocak 1991, Milliyet.

33. Ant, 30 Nisan 1968. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Ant 1967-1970 (Ant 1 Mayıs 1971'de kapatılmıştı), Ve Stefanos Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III, s. 932-934

Burada konu ile ilgili bazı kaynaklara dikkatimi çeken Faruk Pekin'e teşekkür ediyorum.

34. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, No:60, s: 2026-2027.

35. Halit Çelenk: 12 Eylül hukukunu anlatırken bunun belli bir toplumsal düzen anlayışının hukuk alanına yansımaları olduğunu bu düzenin de liberal kapitalist

ekonomi olduğunu söylüyor. Bu hukukun planı Çelenk'e göre 12 Mart döneminde hazırlanmış, ancak istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Bu anlamda 12 Mart yarım kalmış bir 12 Eylül'dür diyor.

36. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, No:70, Sayfa: 2388-2389.

Ayrıca Darbelerin Ekonomisi'ni inceleyen Mehmet Altan da darbelerin uluslararası kapitalist sisteme Türkiye'yi uydurmak için gerçekleştirildiğini belirtiyor. Altan darbeler ekonomisini kısaca şöyle tanımlıyor: 1960: İthal ikameci modele karşı Menderes'in enflasyonist kalkınma modelini seçmesini önlemek, 1971: dışa dönük kalkınma modeline uyumu sağlamak; 1980: İthal ikameci modeli bitirmek.

37. Dize Mehmet Emin Yurdakul'un "Ordu'ya Selâm" şiirinden.

38. Hikmet Özdemir, Rejim ve Asker 1989, S:230. Ayrıca daha kapsamlı ve karşılaştırmalı savunma harcamaları bilgisi için bkz. aynı eser: s:225-241.

39. Tanju Erdem Emekli Amiral "Savunma Bütçesinin Politikası" 11/12/1990 Cumhuriyet.

40. Uğur Mumcu: 1/11/90, Cumhuriyet

41. Binnaz Toprak, "Religion as State Ideology in a Secular Setting: The Turkish-Islamic Synthesis" Paper prepared for the Brismes Annual Conference, 10-13 July, 1988. University of Leeds.

42. a-9/11/90 tarihli Hürriyet gazetesinde de çıkan habere göre ordudaki irtica operasyonu ile ilgili olarak Milli Savunma Bakanı, Silahlı Kuvvetler'den son 10 yılda atılanların listesini vermiş, buna göre: irticaya, yıkıcı-bölücü ve ideolojik olaylara karıştıkları gerekçesiyle 1980 yılından bu yana Silahlı Kuvvetler'den 397 subay, 167 astsubay, 447 askeri öğrencinin ihraç edildiği açıklanmıştır.

b- Orduyu yeniden düzenleme çabaları çerçevesinde 1909 yılında çıkan kanunlarla ilgili ilginç bir makale: Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Gnkurm. Yayınları 1989 içinde Nejat Eralp tarafından yazılan "İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler ile ilgili üç önemli Kanun" sayfa: 118-136. Bu kanunlardan "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi" maddelerine göre ordudaki subayların iki grupta işlem görebileceği uygulamasını getiriyor: birincisi tasfiyeye tabi olanlar, ikincisi ordudan atılma yoluyla ilişkisi kesilenler. Bu ikinci grubun en önemli özelliği bu grubun niteliklerini taşıdığı saptanan personelin silahlı kuvvetlerden atılma yoluyla orduyla ilişkilerinin kesilmesidir. Genel olarak çıkarılan bu kanunların orduyu politik emellerden uzaklaştırmak, politik zümre ve kişilerin aracı olmaktan kurtarmak ve

buna göre ordu kadrolarında okuldan yetişmiş profesyonel askerlere yer vermek üzere askeri hiyerarşinin yasalarla yeni şartlara bağlandığını belirten yazar, bu nedenle bu kanunlara karşı çıkarları zedelenen ordu içinden ve dışından, özellikle irtica çevrelerinden tepkiler geldiğini zaman zaman tehdit unsuru taşıyan yüksek sesler duyulduğunu ekliyor. Askeri hiyerarşi ve disiplini sağlayan bu tip kanun ve yasa maddelerinin günümüze değin nasıl geliştiğini gösteren araştırmalar oldukça güncel ve önemli katkılar sağlayabilir.

43. Gencay Şaylan, "Otorite ve Demokrasi", 9-13 Kasım 1987 Cumhuriyet

44. G. Şaylan, "Otorite Demokrasi" 10 Kasım 1987, Cumhuriyet

45. Taha Parla, Demokrasi Anayasalar Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1986, S:70.

46. T. Parla, a.g.e. S: 72-74.

47. "27 Mayıs Sonrası Sosyalist Hareket", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1990, No: 64. 1982 Anayasa'sı yapılış açısından daha anti-demokratik. Esas itibarıyla 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren beş general tarafından temsil ilkesi gözetilmeden seçilen bir kurula, danışma meclisine hazırlatılmıştır.

48. T. Parla a.g.e. s.76.

49. Parla, a.g.e. s. 79.

50. "Gazeteciler Cemiyetinin Anayasa değişiklik Önerileri," 27/3/1991, Güneş

51. 19/3/1991, Milliyet

52. Aynı tartışmalar sırasında Türkiyenin yedinci cumhurbaşkanı, 12 Eylül 1980 darbesinin başı Kenan Evren, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıyla ilgili şunları söylemiştir: "Bu, neyi halleder? Bu, vaktiyle yapıldı. 60'tan evvel de Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı idi. Sonradan, ihtilalin ardından Başbakanlığa bağlanması kararlaştırıldı. Aslında bütün Nato Ülkelerinde ve demokratik ülkelerde Genelkurmay Başkanlığı, savunma bakanlıklarına bağlıdır. Ama bizim bir yapımız var. Genelkurmay, Milli Savunma'ya bağlanırsa, hükümette 25 bakanlık varsa, Genelkurmay, 26. bakanlık gibi olur. Şimdi bu da, yerleşmiş kökleşmiş bir orduda memnuniyetsizlikler doğurur. Çünkü, asker, Gnkur. Başkanı'nı her zaman Başbakan'dan sonra görmeye alışmıştır. Böyle görünce, bir burukluk başlar. Belki zamanı gelince bu yapılacaktır, ama benim kaanatime göre zamanı şimdi değildir. Yani, asker düşmanlığı yapmayalım. Ne olmuş yani, Genelkurmay Başkanı, MSB'ne bağlanırsa, birşey değişir mi? Genelkurmay Başkanı'nın protokoldeki yeri değişir. Genelkurmay Başkanı, bugüne

kadar Başbakan'ın verdiği emri, ya da Milli Savunma
Bakanı'nın isteklerini ret mi etmiştir ki, bu
değişikliğe gerek duyulmuştur?..." 16 şubat 1991,
Milliyet

KAYNAKLAR

Ahmad, F. "Military Intervention and the Crisis in Turkey" in Ramazanoğlu, H. (ed) Turkey in the World Capitalist System, Gower, 1985.

Altan, M. Darbelerin Ekonomisi, Afa Yayınları, 1990.

Ant, 30 Nisan 1968, Eylül 1970.

Arcayürek, C. Çankaya Hesaplaşması, Bilgi Yayınevi, 1990

----- Açıklıyor 8- Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979, Bilgi Yay. 1985.

----- Açıklıyor 9-12 Eylül'e Doğru Koşar Adım, Kasım 1979 Nisan 1980 Bilgi Yay. 1986.

Askeri Tarih Semineri 4: Bildiriler GnKur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Askeri Tarih Semineri 2: Bildiriler GnKur. Basımevi, Ankara 1985.

Aydemir, Ş.S. İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali Remzi K. 1973.

Aytekin, E. İhtilal Çıkmazı, Dünya Matbaası, 1967.

Belge. M. Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek, Birikim Yayınları, 1989.

Birand, M. A. Emret Komutanım, Milliyet Yay. 1986.

----- The General's Coup in Turkey, An Inside Story of 12 September 1980 Brassey's, 1987.

Bozdemir, M. Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları A.Ü.SBF Yay. 1982.

Bölügiray, N. Sokaktaki Asker Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları Milliyet Yay. 1989.

Burçak, S.R. Yassıada ve Öncesi, Çam Matbaası, Ankara 1976.

Cemal, H. 12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak Bilgi Yay. 1986.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi "Türk Silahlı Kuvvetleri, Ordu - Siyaset İlişkileri" No: 84, İletişim Yay. 1985.

Çelenk, H. 12 Eylül ve Hukuk Onur Yay. Ankara 1988.

Çölaşan, E. 12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası,
Milliyet Yay. 1984.

Doğru, O. "27 Mayıs İktidarı ve Silahlı Kuvvetler
Birliği", Tarih ve Toplum No:71, İletişim Yay.
Kasım 1989.

Duran, L. Türkiye Yönetiminde Karmaşa Çağdaş Yay. 188.

Erdem, T. "Savunma Bütçesinin Politikası", Cumhuriyet,
11/12/1990.

Eroğlu, E. Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam
Ediyor mu Güryay Matbaası, 1974

Evin. A. (ed) Modern Turkey: Continuity and Change,
Leske Verlag Burdich GmbH Opladen, 1984.

Gürkan, C. 12 Mart'a Beş Kala, Tekin Yay. 1985.

----- "1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü ve Askeri ve
Siyasi Faaliyetler Arasında Karşılıklı
Etkileşim", II. Askeri Tarih Semineri, 1985.

Hale, W. "Military Rule and Political Change in Turkey
1980-1984" in Gökalp, A. (ed) La Turquie en
Transition Maissonneuve et Larose, 1986.

Heper, M. Evin, a. (eds) State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980s Walter de Gruyter, Berlin 1988.

Karaman, S. "30 Yıl Sonra 27 Mayıs" Cumhuriyet 20 Mayıs - 5 Haziran 1990.

Kayalı, K. Cumhuriyet Döneminde Ordu ve Siyaset İlişkisi, A.Ü.S.B.F. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1978.

Mazıcı, N. Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri Gür Yay. 1989.

Mumcu, U. Çıkmaz Sokak, Tekin Yayınevi, 1984.

----- Cumhuriyet, 1/11/1990.

Mumcuoğlu M. "Adalet Tanrıçası ve Bağımsız Yargı" Cumhuriyet 29 Ocak - 31 Ocak 1989.

Owen, R. "The Role of the Army in Middle Eastern Politics-a critique of existing analyses", Review of Middle East Studies, Ithaca Press, No:3, 1978.

Önder, N. Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi, Dem Yayınları, 1990

Örtülü, E. Üç İhtilalin Hikayesi: 13 Kasım, 22 Şubat, 21 Mayıs, Ayyıldız Matbaası, 1966.

Öymen, Ö. Bir İhtilal Daha Var.. 1908-1980 Milliyet Yay. 1986.

Özdemir, H. Rejim ve Asker, Afa Yayınları, 1989

Parla, T. Demokrasi Anayasalar Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi Onur Yay. 1986.

Saçlıoğlu, N. "Askeri Şeflerin Anayasal Konumu" Cumhuriyet 18 Temmuz 1987.

Sağlam, F. "12 Eylül Yasaları - Türk Hukuk Yapısı Nasıl Değiştirildi" Cumhuriyet 9-13 Kasım 1987.

Seyhan, D. Gölgedeki Adam, N. Uycan Matbaası, 1966.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi; İletişim Yay.

-----"27 Mayıs ve Yeni Siyasal Düzen", "27 Mayıs Sonrası Sosyalist Hareket" No:63/64 Ocak 1990.

-----"12 Mart ve Silahlı Mücadele", "Sosyal Demokrasinin Yükselişi" No:65, Şubat 1990.

-----"Parlamentarizmin Tıkanışı ve 12 Eylül Rejimi", No: 70, Nisan 1990.

Soysal, M. Dinamik Anayasa Anlayışı Anayasa Dialektiği Üzerine Bir Deneme A.Ü.SBF Yay. Ankara 1969.

Şaylan, G. "Otorite ve Demokrasi", Cumhuriyet 9-13
Kasım 1987

Tanör, B. İki Anayasa 1961-1982, Beta Basım, 1986.

Toprak, B. "Religion as State Ideology in a Secular
Setting: The Turkish - Islamic Synthesis", Paper
prepared for the Brismes Annual Conference, 10-13
July 1988, University of Leeds.

Tuncay, M. "Siyasal Tarih: 1950-1960", Türkiye tarihi 4
Çağdaş Türkiye 1908-1980, Tuncay, M. ve diğerleri
(derleyenler), Cem Yayınevi, 1989.

Turfan, N. The Politics of Military Politics: Political
Aspects of Civil -Military Relations in the
Ottoman Empire with special reference to the
"Young Turk" era. Phd Thesis, University of
London, 1983

Turhan, T. Bomba Davası Savunma 1, 1986.

Üskül, Z. Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde
Sıkıyönetim Uygulamaları AFA Yay. 1989.

Vaner, S. "Ordu", Geçiş Sürecinde Türkiye, I.C. Schick,
E.A. Tonak (Derleyenler), Belge Yayınları, Aralık
1990.

Yeni Gündem; "Cunta Dosyası - 27 Mayıs ve Sonrası"
Sayı: 34, Kasım 1985.

----- "Bayrak Harekatı" Sayı:80, 13-19 Eylül 1987.

Yerasimos, S. Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem
Yayınları, 1980.

Yetkin, Ç. - Özen, U. "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve
Amerika" Milliyet, 11-20 Ocak 1991.

Yurdsever, N. Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri
(1960-1964) Üçdal Neşriyat, 1983.

